

Vlado Kotnik

LAGATI KOT TRUMP: RES GOVORJENJE SPONTANE RESNICE?

IZVLEČEK

Čeprav je že dolgo znano, da politiki lažejo, se je z vstopom Donalda Trumpa v politično arena laganje ne le spremenilo v osrednjo politično strategijo, ki nima primere v moderni zgodovini političnega laganja in manipuliranja, ampak se je s pomočjo medijev in informacijsko-komunikacijskih tehnologij prelilo po javni sferi in doseglo vse sektorje družbe. Ta primer razkriva družbeno razsežnost novih pobud organiziranega laganja (tj. odprtega laganja) in nadgrajene različice sistemske globoke manipulacije (tj. transparentne manipulacije). V članku premišljamo, kaj se je nedavno zgodilo z družbenim statusom resnice, kaj se je zgodilo z lažjo in manipulacijo v postresničnem svetu, s pomočjo konceptualizacije odprtega laganja in transparentne manipulacije pa skušamo odgovoriti, kaj pomeni »lagati kot Trump«.

KLJUČNE BESEDE: Donald Trump, govorjenje resnice, laganje, odprta laž, transparentna manipulacija

Lying like Trump: Really Telling the Spontaneous Truth?

ABSTRACT

Although it has long been known that politicians lie, Donald Trump's entry to the political arena has seen lying been turned not just into an augmented political strategy unparalleled in the recent history of political falsehoods and manipulation, but one that has rapidly spread through the media and, helped by information and communication technologies, across public spaces to reach every domain of society. This example reveals the social dimension of new initiatives in organised lying (i.e. open lying) and upgraded versions of systemic deep manipulation (i.e.

transparent manipulation). In the article, we reflect on what has recently happened to the social status of truth, and also to lying and manipulation, in this post-truth world. By conceptualising open lying and transparent manipulation, we try to answer what it means to "lie like Trump".

KEY WORDS: Donald Trump, truth telling, lying, open lie, transparent manipulation

1 Laž resniči. Res lažje povedati laž kakor resnico?

V trenutku, ko je Donald John Trump postal predsednik Združenih držav Amerike, so novinarji začeli mrzlično preštevati in razvrščati njegove običajne laži, drobne laži, trivialne laži, samopoveličevalne laži, laži za zavajanje javnosti, laži za goljufanje samega sebe, gololične laži, plitke laži, izvotljene laži, velike laži, debele laži, nezaslišane laži, serijske laži, ravnodušne laži, laži za ustvarjanje mehurčkov, laži proti lastnim lažem, laži za odvrčanje pozornosti, slepilne laži, iskrene laži, dezinformacijske laži, laži v obliki izrekanja resnic, učinkovite laži, laži za vzbujanje strahu, ambiciozne laži, laži za podpihovanje nasilja, manipulativne laži, strateške laži, neopravičljive laži, demagoške laži, kontroverzne laži, grde laži, kosmate laži, pogostne laži, odkrite laži, obupne laži in še bi lahko naštevali. Bržčas bi v moderni politični zgodovini težko našli politika, ki bi se mu pripisovalo toliko različnih vrst laži na eni strani ter tako evidentno sebično brezbriznost ali kar odprto prezir do resnice, dejstev, obče znanega in znanosti na drugi. Trump je človek, ki ravna tako, kakor da se vse vsakič znova začne z njim. Trumpov biograf Tony Schwartz (1987) je že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja za tovrsten tip brezobzirnega omalovaževanja ali kar zanikanja avtoritete resnice z divjim laganjem, manipuliranjem in špekuliranjem skoval oksimoron »resnična hiperbola« (*truthful hyperbole*). To nakazuje, da Trump trumpovskega tipa laganja in manipuliranja ni ustvaril v politiki niti ga ni izumil za namene politike, ampak ga je vanjo zgolj uvozil in mu nato dodal nove razsežnosti. Gre za način predrzne performativnosti laži v stilu »vem, da lažem, pa kaj zato«, »lažem, a koga to briga« ali pa »lažem, a kaj mi kdo more«. ¹ Gre za nov tip družbenega življenja laži, ki ga je ameriški televizijski komik Stephen Colbert (2005) skušal ujeti v izrazu *truthiness* (»resničnostnost«, »resničenskost«, »resnicovanjskost«). Gre za nekaj, kar se zdi resnica, je videti kot resnica, se kaže kot resnica, se izreka kot resnica, si želimo, da bi bila resnica, ali celo »globoko

1. Hiperboličen lažnivec ima brezbrizen odnos do znanega filozofskega paradoksa o lažnivcu, katerega logični zaplet je širše znan: če lažnivec zatrjuje, da govori resnico, potem laže (ker je pač lažnivec), če pa prizna, da laže, potem govori resnico (zaradi zakona o dvojni negaciji).

v sebi« čutimo, da je resnica, pa ni res.² Ali drugače, gre za ustvarjanje t. i. postfaktične, postresnične ali poresnične realnosti (*post-truth reality*), ki temelji na zainteresiranem in namernem spodbujanju čustvovanja realnosti na način, da čustva o neki realnosti postanejo središče dojemanja te realnosti ne glede na dejstva o tej realnosti. V družbenih pogojih, ko ni več nekih skupnih objektivnih ali obče sprejetih standardov resnice, pride do krožnega drsenja in vzajemnega oplajanja med resnicami in lažmi, dejstvi in psevdodejstvi, znanjem in mnenjem. »Izmišljanje resnic«, »mnenjenje znanja« in »alterniranje dejstev« so postopki, ki omogočajo nastanek takšnih postresničnih proizvodov, kakor so »lažnive resnice«, »alternativna dejstva« ali »mnenjska znanja«. Gre za proizvode, ki v ustreznem postresničnem ekosistemu zmorejo biti ponujeni kot prepričljivi, učinkoviti in upravičljivi nadomestki za resnice, dejstva in znanja.

Po pisanju *Washington Posta*, ki minuciozno beleži Trumpov »cunami neresnic« iz Ovalne pisarne, se je do julija 2020 nabralo prek 20.000 lažnih in zavajajočih trditev (Kessler, Rizzo in Kelly 2020; Aratani 2020).³ Paradoksalno pa je, kakor opozori švedska politična filozofinja Anna-Karin Selberg (2019), da Trump kljub notoričnemu laganju in stalnemu manipuliranju velja za predsednika z visokim »kapitalom resnice«. Po prepričanju njegovih volivcev in fanatičnih privržencev ni lažnivec, ampak človek, ki naravnost in brez olepševanja pove resnice, ki si jih noben drug politik ne upa izustiti. Z vsako razkrito lažjo se torej njegov »kapital resnice« še poveča, namesto da bi izgubil vrednost. Drugače rečeno, Trump na neki odbojen, a hkrati sila nalezljiv način manifestira in realizira eno izmed najbolj temeljnih, čeprav nelagodnih spoznanj s področja filozofskih študij resnice in laži, tj. da resnica potrebuje laž, da bi se lahko konstituirala kot resnica, in laž potrebuje resnico, da bi se lahko konstituirala kot laž. Skratka, resnica in laž, laž in resnica nista nujno ali popolnoma antagonistična družbena pojava, ampak parazitirata drug na drugem, torej sta v nekem komplementarno pregnantnem

-
2. Gre za posebno kvaliteto dozvedanja, da je nekaj resnično, četudi ne nujno ali dejansko resnično glede na znana dejstva. Colbert ta dozdevek metaforično opiše kot vrsto resnice, ki jo čutimo tako rekoč »v črevesju«, po naše bi rekli »na vodi«, čeprav nima stika z dejstvi. »Črevesno resnico« ali »urinsko resnico« se ustvari tako, da se z vztrajnim ponavljanjem neke polresnice ali neresnice v medijih doseže, da ta končno postane samoumevna, zato vanjo ni treba več dvomiti in potemtakem je tudi ni treba preverjati.
 3. Skupina novinarjev *Washington Posta*, ki šteje in beleži Trumpove laži, zavajanja in manipulacije, je junija 2020 izdala knjigo *Donald Trump and His Assault on Truth* (avtorji Glenn Kessler, Salvador Rizzo in Meg Kelly), v kateri razkriva ozadja in ospredja, vzpone in padce, persistence in obrate, repetitije in samoizumljanja v tovrstni mendacitetni politični praksi. Za taksonomijo Trumpovih laži dodatno glej Pfiffner (2020).

odnosu. Še več, resnica in laž sta palimpsestno vstavljeni ena v drugo. Zato imamo lahko opraviti s situacijo, ko je izrekanje »resnice«, »iskrenosti« lahko najbolj zlagano in ko se laganje lahko pretvori v najglobljo resnico posameznika ali kolektiva. Zato lahko manipulacijam verjamemo tem bolj, čim bolj nas uspejo prevarati, in kjer smo lahko najbolj prevarani, tam se skriva največji potencial, da se pokaže resnica manipulacije. Pravzaprav si lahko privoščimo provokativno tezo: laži potrebujemo, da bi se šele ovêdli učinkov resnice. In manipulacije potrebujemo, da bi jih sploh znali prepoznavati, predvsem pa zato, da bi zmogli ozaveščati učinke »naravnosti«, ki jih ima laž na resnico, izmišljotine na dejstva, videzi na vsebine, manipulacija na komunikacijo. Dolgi zgodovini političnega laganja in manipuliranja navkljub današnji človek še vedno v takšnih in drugačnih gospodarjih, oblastnikih, izkoriščevalcih in zlorabljevalcih odnosov časti njihove laži in manipulacije in že njihova laž je dovolj, ne resnica, da njihovo gospodstvo deluje. V lažeh vidimo resnico oseb in že videz resnice, videz iskrenosti, videz avtentičnosti, videz sproščenosti, videz spontanosti (Trump še zdaleč ni edini primerek te palimpsestne kontradikcije, je pa postal politično najbolj eminenten primerek) je dovolj, da nas gospodarji, oblastniki, izkoriščevalci in zlorabljevalci vseh vrst althusserjevsko interpelirajo v subjekte zaslepljenih ali prisilno zaslepljenih nalagancev in zmanipulirancev. A pri Trumpovem in trumpovskem laganju in manipuliranju sledi še precej drugih neprijetnosti. Svet trumpovskega laganja in manipuliranja, ki ga bomo v nadaljevanju skušali opisati skozi dve – po družbeni konstituciji in funkciji sicer distinktivni, a po družbeni rabi in akciji sila komplementarni – praksi, to je *odprto laganje* in *transparentno manipuliranje*, je asocialno in antisocialno socializacijski, a visoko mobilizacijski tip laganja in manipuliranja, ki nas opremi z veščinami brezsravnosti, brezobzirnosti in brezčastnosti, da zmoremo odprto lagati lastnim lažem ter vsem na očeh bahavo uživati v uspehih in neuspehih manipulacijah s sabo in drugimi.

Preden izpostavimo, v čem je problem pojava in kako vsakodnevno deluje, naj poudarimo, da pri razlagi dejanj odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev namerno ne bomo zahajali v psihizacijo, psihopatologizacijo ali celo psihiatrizacijo, čeprav so to relevantne perspektive, temveč bomo na vso zadevo skušali pogledati v bolj sociološki luči. Ker lažnivci in manipulatorji pač ne delujejo izolirano od družbenega sveta, ampak kot specifično družbeno konstituirani, socializirani in aktivirani družbeni agensi, prav na točki njihove družbene konstitucije, socializacije in akcije nastopi večkratni problem: prvič, vloge konstantnih nalagancev in zmanipulirancev nam ne ponujajo več kot blodečo »alternativo«, ampak kot novo normativno »naravno stanje« našega družbenega obstoja; drugič, toksično in patološko politično laganje, kjer se je pojav najbolj eminentno umestil, ni ostal znotraj političnega polja, ampak je bil izvožen v vse sektorje družbe in kontaminira

celotno javno sfero, čemur bi rekli popolno razlitje politične mendacitete; tretjič, tovrstno ekscesno komuniciranje se iz domene množičnega komuniciranja, torej medijsko posredovanega komuniciranja, s to medijsko popotnico seli na raven medosebnega komuniciranja; četrtrič, odprto laganje in transparentno manipuliranje povzročata odnosno in simbolno nasilje v medčloveških odnosih; in petič, v vseh pogledih gre za slabe, škodljive, razdiralne in uničevalne prakse.

Na podlagi navedenega je dovolj razlogov za premislek, kaj se je nedavno zgodilo z družbenim statusom resnice, kaj se je zgodilo z lažjo in manipulacijo v postresničnem svetu, kako lažejo odprti lažnivci, kako manipulirajo transparentni manipulatorji; s pomočjo idej Bourdieuja (2018), Foucaulta (2009), Arendt (2003b) in D'Almeide (2018) pa bomo oblikovali analitski odgovor, kaj pravzaprav pomeni »lagati kot Trump« ali »manipulirati kot Trump«. Ta odgovor je ponudil dodaten navdih za razmislek, kako se zoperstavljati takšnim škodljivim in spornim praksam, ki so se iz ozkih političnih krogov s pomočjo medijev in informacijsko-komunikacijskih tehnologij razlile po javnem prostoru in posledično ne le ogrozile splošno znana dejstva, destabilizirale obče sprejete resnice, zgolj mnenja vsilile kot referenčna znanja, devalvirale hvalevredne etične drže in komunikacijska nezavedna spustile na prosto pašo, ampak tudi uzurpirale naše vsakodnevno življenje. V postresničnem svetu laž in manipulacija nista več eksces, ne dejanska skrivnost, ne več zakulisje niti potlačeno nezavedno, ampak sta postali središče, okvir in legitimen oder vzpostavljanja medčloveških stikov. Še več, v takem svetu se zdi laž lažje povedati kakor resnico. Uvidi v nedavna dogajanja iz političnih aren, poslovnih kloak, akademskih kuloarjev, medijskih krajin, javnih podob, delovnih mest, družinskih miljejev in celo intimnih itinerarijev nam postavljajo delikatno vprašanje, kako kot slehernik_ca sploh živeti in preživeti v svetu razraščajočega odprtega laganja in manipuliranja. Ali drugače, kako se moralno resetirati, otriesati prisil in pritiskov zlaganih in zmanipuliranih dominacij ter se po odnosnih in simbolnih spopadih z lažnivci in manipulatorji vsakič znova konstituirati kot nepoškodovan, avtonomen, rezistenten in realitetno okrepljen družbeni agens. Če naš prispevek ne more rešiti teh težav, si domišljamo, da jih skuša vsaj relevantno nasloviti in osvetliti.

2 Resnica klasificira. Res laž klasificira bolje?

Problem tega, da je v svetu trumpovskega laganja in manipuliranja veliko lažje in vredneje povedati laž kakor resnico, je seveda večplasten, zato bi tudi premislek lahko bil večplasten. V zgodovinski perspektivi bi lahko ugotavljali, da odprta laž in transparentna manipulacija, torej postresnična pojava laganja in manipuliranja hkrati odsevata družbo in jo silita v spremembo. Ekonomska

perspektiva bi nas lahko opremila za trditev, da se obe praksi tako uspešno izvajata zato, ker se splečata, torej izpolnjujeta določene ekonomske interese in potrebe. V filozofski perspektivi bi se nam obe postintelektualni praksi izrisali na obnebu postresnične kontradikcije, v kateri se laganje lahko kaže kot izrekanje resnice, izrekanje resnice pa si lahko nadene obliko laži. V antropološki perspektivi bi lahko uvidevali, da odprto laganje in transparentno manipuliranje (de)mistificirata in (kontra)mistificirata procesualno naravo kulturne produkcije laži in manipulacije. S pomočjo sociološke perspektive bi lahko videli, da nobena od omenjenih praks ljudi ne obravnava kot aktivne in avtonomne družbene agense, torej kot ljudi, ampak kot negibne objekte uporabe oziroma tarče zlorabe, torej kot stvari. Politološka perspektiva bi nas obogatila za spoznanje, da ne odprta laž ne transparentna manipulacija na področju političnega nista naključni praksi, ampak sta rabljeni kot načrtni politični strategiji za doseganje političnih ciljev. S pomočjo komunikološke perspektive bi lahko konstatirali, da odprta laž in transparentna manipulacija nista komunikacijski eksces, spodrseljaj ali lapsus, ampak legitimna komunikacijska agenda javnega delovanja in nagovarjanja. Psihološka perspektiva bi nam lahko zagotovila osnovo za uvid, da odprta laž in transparentna manipulacija nista izraza kakšne posebne duševne sproščenosti in spontanosti, kakor lahko sem ter tja slišimo ali beremo v lahkotnem tisku in na družabnih platformah, ampak sta reprezentaciji do skrajnosti prignane nasilnosti v surovo tekmujočih in izkoriščajočih medčloveških stikih. V okviru psihoanalitične perspektive bi imeli možnost pojasniti, da se odprta laž samo navidezno kaže kot osvobodeno nezavedno, manipulacija pa je lahko kolonizirala strukturo komunikacije samo v specifičnih pogojih komuniciranja, ki jih imenujemo *postkomunikacijski*. In navsezadnje, etična perspektiva bi nas morala nedvomno prizemljiti v zaznavi tega, da gre pri odprtem laganju in transparentnem manipuliranju za dokaza hudega zdrsa človeka v postetično ideološko stanje.

Vse te disciplinske perspektive bi nam bržčas pomagale bogato kontekstualizirati in natančno precizirati tezo, da resnice nikoli ni bilo enostavno in lahko govoriti, toda tudi lagati ni bilo nikoli prej enostavneje in lažje kakor danes. A namesto omenjenih obsežnih perspektiv si bomo za razjasnitev težave raje pomagali s štirimi bolj personaliziranimi prispevki, to je z Bourdieujem, Foucaultom, Arendt in D'Almeido. Z njimi bomo skušali sociološko priti bližje odgovoru, zakaj je laž danes lažje povedati kakor resnico, zavedajoč se dejstva, da je teoretska in konceptualna podlaga za izris tega odgovora nastajala v času, ko laganje še ni bila tako vidno legitimna družbena praksa.

Francoski sociolog, antropolog in etnolog Pierre Bourdieu je v več svojih delih načel problem resnice v družbenem svetu. Med drugim tudi v predavanjih iz »Obče sociologije«, ki jih je v letih 1981–82 imel na znamenitem *Collège*

de France in ki so leta 2015 posthumno izšla v francoščini, leta 2018 pa še v angleškem prevodu, na katerega referiramo. Kaj sploh pomeni govoriti resnico v družbi o družbi? Kdo razkriva oziroma lahko razkriva resnico družbenega sveta? Kako govoriti resnico o sebi in drugih? Vse to so vprašanja, pri katerih lahko družbeni agensi, kolektivni in individualni, iščejo razne položaje avtoritete in razvijajo razne oblike legitimnosti, ki bi jim dale osnovo za obnašanje, kakor da posedujejo odgovore na vprašanja resnice o resnici, torej tudi vprašanja resnice trditev o družbenem svetu, o njih samih in drugih. Bourdieu priznava, da je v zvezi z definiranjem in določanjem resnice v družbenem svetu neizogibna določena stopnja perspektivizma, ki gre približno takole: vsak ima svojo resnico, resnico svojega interesa. Pravzaprav perspektivizem ne pomeni tega, da gre »vsakomur lastna resnica«, ampak da je pluralizem perspektiv pogoj za manifestacijo resnice. Seveda ljudje nismo vajeni ali pripravljeni razmišljati tako, saj je tovrsten relativizem resnice bil pogosto diskreditiran s strani vplivne tradicije, ki je racionalizirano izražanje interesov drugih, ne pa tudi lastnih, obravnavala kot »napako« ali vsaj kot neprijetno družbeno dejstvo. Ta perspektivična teorija resnice na svet resničarjev (dominantnih nosilcev, razširjevalcev in oznanjevalcev resnice, nekakšnih »lastnikov resnice«) in resničevancev (uporabnikov ali konzumentov resnice) gleda z logiko družbenega boja: z vidika prvih je njihova glavna skrb obvladovanje resnice in razumevanje temeljev tega obvladovanja, da bi lahko nadzor nad resnico ohranili; z vidika drugih bi moral biti njihov glavni interes ozaveščanje dejstva, da resnica ni v njihovi lasti oziroma da so v podrejenem položaju do resnice, kar od njih terja napore za spremembo položaja. Drugače rečeno, resnica družbenega sveta in resnica v družbenem svetu je vselej kost konflikta in prepira med različnimi družbenimi agensi. Zato je Bourdieu rad poudarjal, da če že obstaja resnica o čemerkoli, je to predvsem resnica o resnici kot kontroverzni zadevi. Ta njen kontroverzni družbeni značaj in položaj izhajata iz dvojega: prvič iz tega, da ima vsak posameznik ali kolektiv, prav kot družbeni agens, vitalni interes, da je utelesitelj in posrednik lastne resnice; in drugič iz tega, da vsak posameznik ali kolektiv, ki sprejme resnico drugega, na neki način obvelja za podrejenega, obvladanega ali poraženega. Bourdieuju zatorej topogledno ne preostane drugega, kakor da ponovi znano sociološko frazo: »Resnica ni ena, ampak jih je več in zares ne obstaja splošno dogovorjen pogled na družbeni svet« (Bourdieu 2018: 128). Skratka, resnica je v družbi vedno predmet takšnih in drugačnih napetosti in protislovij. To je tako zato, ker so družbene sile različnih, konkurenčnih ali antagonističnih in pogosto nerazrešljivih in nespravljivih resnic odvisne od materialnih in simbolnih odnosov moči med tistimi, ki se prepoznajo v teh resnicah, in tistimi, ki jim nasprotujejo.

Seveda pa resnica v družbi ni zgolj in samo polje konflikta, ampak lahko postane polje družbenega konsenza. Ta družbena resnica, ki temelji na konsenzu, je resnica, povezana z legitimno perspektivo, to je perspektivo, ki je dominantna, vendar kot taka ni prepoznana in je tako priznana kot univerzalna. Legitimna perspektiva, torej tista, ki je prevladujoča, vendar kot takšna ni prepoznana in je tako implicitno priznana kot univerzalna za vse ljudi ali za večino ljudi, seveda ni dana za vselej, ampak je družbenozgodovinsko konstituirana, klasificirana in socializirana. Skratka, resnica za svojo družbeno legitimnost obstoja, delovanja in pripovedovanja potrebuje ustrezno družbeno infrastrukturo, Bourdieu ji reče *classification*, ki ji omogoča, da se resnica sploh lahko izreka. Šele ta okvir omogoča legitimni resnici, ki temelji na konsenzu, da deluje s performativno silo. Z Austinom (1990) bi rekli: ko govorimo resnico, ne izrekamo le resnice, ampak ustvarjamo pogoje za govorjenje resnice. Ko govorimo (svojo) resnico, z njo družbenega sveta ne le opisujemo, ampak ga (so)ustvarjamo.

Govoriti resnico neizogibno pomeni poimenovati, uokviriti in razvrščati. Resničarji so klasifikatorji, pa če to hočejo ali ne. Ko se v medčloveških odnosih zaklinjamo, da govorimo resnico, s tem sebe avtomatično postavljamo v položaj nekoga, ki pove, kako je z neko družbeno situacijo, z nami ali drugimi ali družbo nasploh. In to vlogo klasifikatorjev družbene realnosti so resničarji precej časa uspeli uspešno igrati, tako rekoč do nedavnega, ko so jim nekaj, kar je bilo njihovo glavno orodje in orožje, to je avtoritativno govorjenje resnice, prevzeli nasprotniki njihovih resnic. Postresničarji so ugotovili naslednje: če ne morejo biti lastniki resnic resničarjev, potem jih morajo sami začeti ustvarjati in avtoritativno predstavljati. In to v zadnjih letih uspešno počnejo s pospešenim razresničenjem oziroma razkrajanjem resnic resničarjev ter hiperprodukcijo in hiperdistribucijo svojih alternativnih, lažnivih in izmišljenih resnic. Z vstopom postresničarjev na sceno družbene resnice so zgubile vrednost tri oblike preverjanja veljavnosti družbene resnice: preverjanje s pomočjo konsenza (ne toliko zaradi potencialne tiranije večine kakor zaradi stalnega hranjenja polarizacij, razdorov, kaosov, ki pogojem oblikovanja konsenza nasprotujejo), preverjanje s pomočjo dejstev (objektivnih dokazov) in preverjanje s pomočjo logične argumentacije. Postresničarji so se v zadnjih letih uspeli performativno opolnomočiti ne le za to, da povedo resnico (»svojo resnico«, »alternativno resnico«, torej resnico, ki so jo resničarji dotlej obvladovali, zemarjali in omalovaževali), ampak tudi za to, da to povedo na način laganja in manipuliranja. Bourdieujevsko rečeno, trumpovski lažnivci in manipulatorji se ne bojujejo le za resnico družbenega sveta ali se zanjo sploh ne bojujejo, ampak tudi ali predvsem za uveljavitev »njihove resnice«, to je za to, da bi vsilili svoj »najboljši način« klasificiranja družbenega sveta kot legitimno obliko klasifikacije (povzeto in parafrazirano po Bourdieu 2018: 6–10, 127–133, 172).

Tu ne bomo dalje razpredali, kakšnim protislovjem in kontradikcijam zapadajo postresničarji, ko domnevno »avtoritativno« – bolje bi bilo, če bi rekli brezsravno, brezobzirno ali brezčastno – govorijo svojo »resnico«, delne resnice ali polresnice, ampak kaj se dogaja z resničarji, ki v tekmi s prvimi izgubljajo nekatere tradicionalne monopole govorenja samoumevne, samorazvidne resnice. Tudi slednji se namreč ujemajo v pasti lastnega postresničenja, ko želijo verjeti, da je njihova verzija resnice družbenega sveta še vedno edina prava in edina relevantna. A če resničarji nimajo več težav priznati, da so sami globoko vpleteni v boje za resnico in celo sprejemajo dejstvo, da se njihovi družbeni antagonisti bojujejo za uveljavitev lastne resnice in to med drugim počno tudi tako, da diskreditirajo resnice resničarjev ter z lažmi in manipulacijami gradijo fronto profiresnic – obstajajo namreč postresničarji, ki imajo stalen interes za diskreditacijo tega, kar resničarji trdijo o svetu – se ne morejo izogniti temu, da ne bi tudi sami svoj model iskanja resnice klasifikacije vpenjali v metamodel boja za resnico, ki ne izključuje možnih manipulacij in falsifikacij njihove resnice. In to je točka, kjer so resničarji sami najbolj ranljivi in izpostavljeni skušnjavam, da krenejo povsem po poti postresničarjev. In prav to je točka, kjer morajo biti tudi resničarji najbolj pozorno in stalno preverjani. Zakaj? Zato ker je to tudi točka, v kateri surova dejstva, družbeno potrjevana v smislu »to je to«, »tako pač je«, »taka je resnica«, dobijo družbeno legitimnost v smislu »tako mora biti«, »resnica mora biti taka«. Skratka, ne le postresničarji v verziji trumpovskih lažnivcev in motilcev resnice, ampak tudi resničarji tkejo mreže boja za monopol simbolne moči, to je boja za moč, da legitimno izrekajo resnico sveta. Ta boj za resnico, za moč, da povemo, kaj obstaja, kaj je res in kaj ne – ker je moč tega, da izrečemo, kaj res obstaja, kakor pravi Bourdieu, vedno način, da povemo, kaj mora nujno obstajati –, torej boj za monopol nad performativnostjo resnice je v svoji srži politični boj. Gre za boj za prepoznanje, torej za vsiljevanje oblike informacije o družbenem svetu, ki jo morajo ljudje priznati in sprejeti. Boja med zagovorniki resnice, dejstev, znanosti in propagatorji laži, alternativnih dejstev in izmišljene realnosti torej ne gre jemati le kot boj za klasifikacijo in proti klasifikaciji, ampak za to, kdo utegne v prihodnosti poimenovati in klasificirati družbeni svet. Trumpovski lažnivci in manipulatorji nas želijo prepričati, da nima smisla stopati na stran resnice, če laž v postresničnem svetu klasificira »bolje« in prinaša več koristi. Četudi je vsak družbeni agens zmožen klasificirati družbeni svet, je jasno, da ni vseeno, kdo ga klasificira, saj niso vsa klasifikacijska dejanja v enaki meri nagnjena k potrjevanju faktične realnosti. Trumpovski lažnivci so na primer zmožni oblikovati argumente o družbenem svetu na način, da so njihovi argumenti videti resnični ali celo zelo resnični, čeprav to dosežejo z interesom po vzpostavitvi avtoritete laži kot samopotrditvene resnice. V trumpovski viziji

sveta resnica namreč ni potrebna, je irelevantna, saj je predrzno, brezobzirno ali grobo povedana laž dovolj, da učinkovito pokažejo, kako resno mislijo z lažjo.

3 Resnica potrebuje neustrašni govor. Res laž prevzema ta govor?

Francoskega filozofa Michela Foucaulta lahko upravičeno imamo za misleca resnice, saj se je v svojih delih bolj ali manj neposredno loteval problema resnice in problema govorjenja resnice ter njenega razmerja do takšne ali drugačne oblike oblasti. Tu se sklicujemo zlasti na dva njegova prispevka k tematiki, in sicer na intervju »Resnica in oblast« (2008 [1991]) in knjigo *Neustrašni govor* (2009), v kateri problematizira vprašanje resnice in govorjenja resnice. V zvezi s tem že obstajajo znane fraze, denimo: tisti, ki laže, največ pove o sebi; ali pa: ljudje lažejo, ker težko govorijo resnico o sebi. In ravno pri teh frazah nam pride na misel Foucault v dveh poudarkih: prvič (2009: 5–8, 126–147), ko pokaže, da je povedati resnico, govoriti resnico in udejanjati resnico vselej oblika tehnologije obstva; in drugič (2008: 111–134), da je problem resnice v režimu resnice. Potemtakem resnica ne potrebuje nobenega režima, kajti vsak režim resnice – in vsakršna oblast vselej potrebuje režime resnice – je že oblika manipulacije z resnico, jo že popači in deformira, a morda ne na način, da bi bila videti povsem napačna, zgrešena ali neresnična, ampak ravno toliko, da je manipulacijo z resnico težko pocitrati. Režimi resnice so namreč načini, ki kažejo, kako se neka oblast izvaja konkretno in v podrobnostih. Foucault pravi, da dokler je bilo vprašanje oblasti podrejeno ekonomski instanci in sistemu interesov, ki so služili temu, se problema oblasti skoraj ni zastavilo na ravni njenih specifik, tehnik in taktik. Šele genealoški pogled na oblast je porodil dileme zgodovinske konstitucije resnice, okvirov resnice, področij resnice, diskurzov resnice, pa tudi zavedanje, da lahko diskurzi, ki sami na sebi niso niti resnični niti lažni, proizvedejo učinke resnice. Prav te pa lahko ugledamo kot režime resnice, torej kot oblastne rutine resnice, ki v kolesju oblasti ali pletežu mrež oblasti onemogočajo ali zavirajo dejavnost govorjenja resnice.

Tisto, kar resnica vsakokrat torej potrebuje, sodeč po Foucaultu tako v antiki kakor danes, je neustrašni govor (kar Foucault tematizira v okviru antičnega izraza *parrhesia*), torej družbeno situirana praksa, ki omogoča govorjenje resnice, korajžno govorjenje resnice. In v kontekstu našega prispevka se takoj postavi vprašanje: ali je resnica še v funkciji govorjenja resnice ali je to vlogo govorjenja resnice nemara že prevzela laž? Omenili smo že, da gre rojstvo pojava postresničnega laganja le deloma iskati v političnem polju v ožjem smislu. Dejansko se je precej časa redil na preseku političnega, ekonomskega in medijskega polja. A tudi če

bi prvotno šlo za tip »poslovne prakse«, »medijske kuriozitet« ali »demagoške obrti«, ki je v političnem polju s pomočjo politike dokončno bil povzdignjen v novo obliko politične strategije, danes v resnici o tem pojavu ni več mogoče govoriti, ne da bi politično polje dejansko morali raztegniti do skrajnih meja drugih družbenih polj. Tako lahko rečemo, da je mendaciteta v politiki (v širšem smislu, torej vključno z religijo, poslom, mediji, akademo in drugimi sferami udejstvovanja) oziroma povsod tam, kjer se vzpostavlja kakršnakoli oblast, že zelo dolgo del politične in širše družbene igre. Skratka, laži, manipulacije, zavajanja, zaslepitve, izkrivljanja, ponarejanja, prikrivanja, potvarjanja in podobni maskirni mehanizmi mistificiranja in uzurpiranja realnosti so dobro uveljavljena politična orodja.

Ker se laž v današnje politično in družbeno življenje ni prikradla po naključju ali zaradi inherentne človeške zlobe ali grešnosti, moralna ogorčenost ne zadostuje, da bi kar izginila. Laž ima, kakor zapiše ameriška politična filozofinja nemško-judovskega porekla Hannah Arendt, »opraviti s kontingentnimi stanji stvari, torej s stvarmi, ki jim resničnost ni inherentna, ki niso nujno tako, kakor so. Resnice dejstev niso nujno resnične« (Arendt 2003b: 8). Iz dolgoživosti teh razresničenjskih praks se da izluščiti tri uvide: prvič, laži niso nevtralne, ampak performativne (se jih ne le izreka, ampak se z njimi nekaj naredi ali povzroči); drugič, laži niso naravne, ampak družbene (niso naravne nesreče, ampak so rezultat družbenih pogojev in so zato tudi interpretirane v skladu s specifičnimi družbenimi konteksti); in tretjič, laži niso identične, ampak singularne (niti ena laž ni enaka drugi). So drobne laži iz vljudnosti. So bolj ali manj neškodljive bagatelne laži, h katerim se ljudje vsakodnevno zatekajo, da lažje prebrodijo vsakdan. So laži, ki jih ljudje izrečejo, da bi se izognili javni sramoti. So laži, ki preprečujejo, da bi ljudje sami sebe spravili v neugoden ali celo nevaren položaj. So laži, ki jih v neki skupnosti ljudje dogovorno izvajajo kot ritualno večino oziroma kot obliko ritualnega vzorca kolektivne naracije. So laži, ki so izrečene za zaščito celih kolektivov oziroma skupnosti. So laži, ki pomagajo obvladovati huda kazniva dejanja. In potem so laži, katerih namen obstoja ni nič od pravkar naštetega. Njihov namen je zgolj in samo ustvarjanje stalnega toka, dotoka in pretoka lažnivih, napihnjenih, pretiranih, izmišljenih, diverznih, dvomljivih in namerno nedoslednih posegov v realnost z namenom uničevanja in predruženja realnosti. Ko je Hannah Arendt⁴ razmišljala, kako se resnica in laž na ravni političnega diskurza, torej na področju političnega oziroma javnega prostora, formirata kot sredstvo manipulacije in propagande, je z idejo

4. Za opis vzpona organiziranega laganja kot oblike državne propagande, ki je v prvi polovici 20. stoletja postala eden glavnih stebrov nove totalitarne vladavine, glej Arendt (2003a; 2003b).

organiziranega laganja (2003a: 450, 503; 2003b: 88–89, 92–93) skušala opozoriti na krhek, ranljiv in negotov položaj (faktične oziroma dejstvene) resnice v sodobnem svetu.⁵

Notorično laganje, brezskrupolozno potvarjanje, sistematično zavajanje, divje špekuliranje, kontinuirano manipuliranje, torej delovanja in ravnanja, ki so do nedavnega veljala za eminentno politične toksične in patološke prakse, so v zadnjem desetletju prebila ograde ozkih političnih poligonov, posvečenih političnih iger in ekskluzivno rezerviranih političnih diskurzov ter se brezsravno oziroma brezčastno razlila po javnem prostoru in vseh področjih človekovega življenja in udejstvovanja. Pravzaprav so že zavzela tudi poslednje koticke izvajanja drobnih vsakodnevnih gest v javnih in zasebnih sferah. Da bi jih bili deležni, ni treba biti več profesionalen politični akter. Da bi jih doživeli, ni treba biti več posebej izbran konkurent. Da bi postali njihova tarča, ni treba biti več privilegiran družbeni antagonist. Zadostuje že, da ste volivec, potrošnik, državljan, sorodnik, sodelavec ipd. Še več, dovolj je že zgolj to, da obstajate kot brezimni slehernik. Vse te pogostokrat samoumevne ideološke pozicije in številne druge zadoščajo, da se spleča življenje ljudi dezorientirati, destabilizirati in spodkopati z namenom, da dokončno izgubijo zavest, občutek in izkustvo za razlikovanje med dejstvi in izmišljotinami, resnicami in lažmi, vsebinami in videzi, komunikacijami in manipulacijami. Drugače rečeno, dovolj je že to, da obstajamo kot brezimni sleherniki povsem temeljnih ideoloških nagovorov, torej nagovorov, s katerimi se sploh konstituiramo in socializiramo kot družbena bitja. Ker pa živimo v 21. stoletju, torej v času nove pobude organiziranega laganja (tj. odprtega laganja) in nadgrajene različice systemske globoke manipulacije (tj. transparentne manipulacije), pomeni, da je izziv, da prosperiramo in se na dnevni bazi uspešno zoperstavljamo postresničnemu svetu odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev, toliko večji. Odprti lažnivci in transparentni manipulatorji ne le da ne pripovedujejo zgolj in samo laži, ampak vso današnjo družbeno, ekonomsko, politično in tehnološko infrastrukturo izkoriščajo za organizirano, mediatizirano, orkestrirano, motivirano in zainteresirano preurejanje sveta in življenja ljudi na način, da se razlikovanje med dejstvi in izmišljotinami, resnicami in lažmi, vsebinami in videzi tako rekoč izniči oziroma se ga odpravi. Ena od posledic te transformacije v političnem laganju je, da so se tipi laganja, ki so še pred desetletji veljali za del veččin, taktik in strategij ozkega političnega spektra, tako močno prelili čez robove političnih strategij, da so dandanes na

5. Obstoj naše zmožnosti za razlikovanje med resnico in neresnico je, kakor pravi politologinja Vlasta Jalušič (2020), izrazito odvisen od tega, kako je organiziran politični, torej javni prostor neke skupnosti.

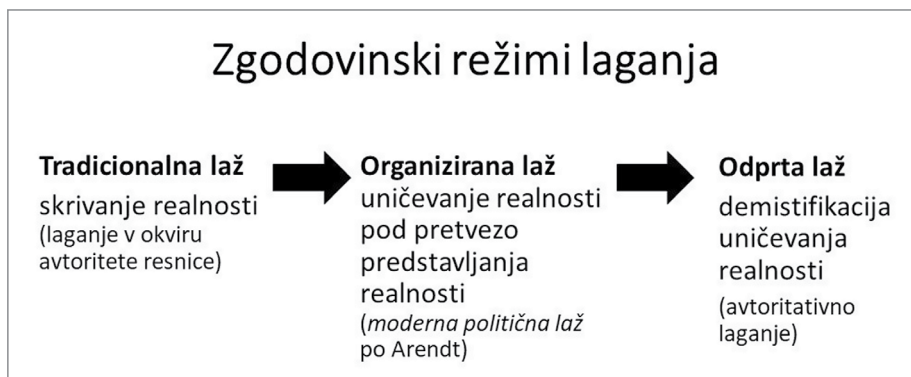
tak ali drugačen način že del vsakdana slehernika. Politične tipe mendacitete tako ne srečamo več samo v politiki, ampak povsod. Strateško upravljanje z lažmi, manipulacijami in špekulacijami pa je tudi v drugih sektorjih, npr. v gospodarskem, poslovnem, akademskem, piarovskem, medijskem idr., dobilo svoje ekspertne alibije in celo akademske advokature (v podobi poklicnih »reševalcev problemov«, negovalcev javnih podob, zapolnjevalcev vrzeli v verodostojnosti, popravljalcev škode, medijskih strokovnjakov, komunikacijskih strategov, spin doktorjev ipd.), ki bi jih morali dejansko imeti za bolj ali manj sofisticirane in administrirane oblike intelektualnih prevar. Primerov se je nagrmadilo odločno preveč, da bi z njimi sploh še morali konkretizirati trditev, da je v postresničnem svetu vlogo foucaultovskega »neustrašnega govora« prevzela laž. Ta se kaže kot tehnologija novega antirefleksivnega sebstva, s katero je mogoče s stalnim govorjenjem laži proizvesti učinek resnice in uveljavljati postresnični režim resnice.

4 Zgodovinski režimi laganja in manipuliranja

Da bi razumeli zgodovinsko pozicioniranost resnice v postresničnem svetu, je treba razumeti ključne prelome v zgodovinskih režimih laganja in manipuliranja. Ti nam pomagajo, da ne zapademo v abotno relativizacijo zgodovinske kontinuitete laganja in manipuliranja, ampak senzibiliziramo sociološko perspektivo, da so družbeni agensi v resnici vselej, tako nekoč kakor danes, na družbeno kontekstualne in diferencirane načine socializirani v kontinuitetne svetove laganja in manipuliranja. Ni dovolj reči, da so tudi nekoč ljudje lagali, se sprenevedali, potvarjali realnost, ponarejali izdelke, širili dezinformacije, si izmišljali dogodke, preusmerjali pozornost ljudi, skratka manipulirali. Vse to so počeli, a gotovo ne v obsegu in na načine, na kakršne današnji odprti lažnivci in transparentni manipulatorji lahko uveljavljajo svoje laži in manipulacije. Zdi se, da nobena družba v preteklosti ni bila tako zasičena in prežeta z lažmi in manipulacijami, kakor so družbe 21. stoletja. Ko to rečemo, ne trdimo, da je vse v naših družbah postalo laž in manipulacija, ampak s tem trdimo, da sta laž in manipulacija povsod v družbi že vgrajeni v tkivo družbenih praks, v praktično vse naše dejavnosti.

Politična laž in politična manipulacija sta skozi zgodovino delovali s pomočjo raznih bolj ali manj institucionalnih in sistemskih oblik dominacije, ki so jih ljudje sicer lahko izkušali na lastni koži, vendar jih kljub temu niso mogli videti ali se nanje neposredno navezati. Najprej se na kratko pomudimo pri zgodovinskih režimih laganja.⁶

6. Naš namen ni izrisati zgodovino laži, ampak zgolj opozoriti na ključne transformativne premene.

Shema 1: Zgodovinski režimi laganja.

Tu svoje uvide črpamo iz konceptualizacije laganja Hannah Arendt, ki je v *Resnici in laži v politiki* (2003b), še obsežneje pa v *Izvorih totalitarizma* (2003a) analizirala totalitarne režime 20. stoletja, vendar ne kot specifične avtoritarne oblike vladavine, ampak kot oblike dominacije »moderne politične laži«. V dobah tradicionalnega laganja, torej pred začetkom 20. stoletja, je laž pomenila prikrivanje dejanskih skrivnosti, zatajitev javnosti nepoznanih dejstev, pazljivo mimikriranje neprijetnih situacij in početij. Ta vrsta laganja kot oblika namernega prikrivanja, izkrivljanja ali zanikanja dejstev je bila vezana zlasti na tisto vrsto realnosti, ki se jo je bolj ali manj prikrivalo, je bila državna skrivnost ali tabu režima oziroma oblasti. Drugače rečeno, tradicionalna laž se je izvajala v družbenem kontekstu avtoritete resnice. Laž je resnico upoštevala ali se je celo bala in tako je tudi funkcionirala. Toda v prvi polovici 20. stoletja pride po Arendt do premika v razvoju zgodovinske konstitucije političnega laganja na način, da samo laganje o stvareh ali njihovi realnosti ni dovolj, ampak totalitarni režimi razvijejo posebno politično potrebo, laži namerno spremeniti v resničnost. Kakor piše Arendt: »Te laži ne zadevajo skrivnosti, marveč dejstva, ki so splošno znana« (2003b: 90). Skratka, moderna politična laž se paradoksnost konstituira v političnih praksah izrekanja resnice bodisi kot oblika laganja z resnico bodisi kot oblika širjenja resnice z lažjo.⁷

7. Zgledna primera parazitskega pajdašenja resnice in laži v politiki sta po Alenki Zupančič (2017: 30) pojava politične korektnosti in populizma: prva je precej podobna laganju z resnico (»Sicer izreče prave stvari, a se na koncu vendarle izkaže za napačno ... V shemi politične korektnosti je pomembno samo to, kar izrekate, ker da ne obstaja pozicija resnice, poleg tega ima vsak svojo resnico.«), drugi pa pripovedovanju resnice v obliki laži (»Izreka same napačne stvari, vendar kljub temu čutimo, da je nekaj v njem pravilnega ... V populistični shemi ni pomembno, kaj rečete, ker imate ‚vso pravico‘, da to rečete, in ker je resnica konec koncev vedno odvisna od pozicije, iz katere govorite.«).

Ni samo to, da totalitarni družbeni agensi lažejo, ampak laži spreminjajo v namišljeno, vendar aktivno delujočo in trajno realnost. To pa je po Arendt novost glede na preteklo zgodovino političnega laganja. Ali kakor pravi Arendt: »Razlika med tradicionalnim in modernim političnim laganjem se [lahko] zvede na razliko med prikrivanjem in uničenjem [realnosti]« (Arendt 2003b: 92). Seveda moderna laž ni samo značilnost totalitarnih režimov in avtoritarnih akterjev, na kar so opozorili že mnogi avtorji, tudi Arendt (2003b), ampak se pojavlja tudi v demokratičnih kontekstih. Tudi v demokracijah druge polovice 20. stoletja je prišlo do neke vrste stalnega nazadovanja politične strategije, pri kateri laž ni bila več sekundarno sredstvo znotraj splošnejših oziroma prevladujočih političnih strategij delovanja, ampak se je laž umestila v jedro samih političnih strategij. Drugače rečeno, začela je predstavljati bistvo njihove infrastrukture in komunikacijskih veščin. Skratka, v svetu, kjer se laž ne pojavlja kot posamično dejanje, kot eksces ali zloraba komunikacije, ampak kot sistemska strategija delovanja, se seveda drastično zoži prostor, v katerem je še mogoče izrekat i resnico in uporabljati dejstva kot ključne orientirje za presojo realnosti. Resnica je tako postala politična valuta, s katero se izdatno baranta, upravlja, posluje, predvsem pa zlahka zamenja za laž. Do nedavnega je za notorične lažnivce in sistematične manipulatorje, bodisi v politiki bodisi v drugih sektorjih družbe, naj gre za javno ali zasebno sfero, prevladujoče veljalo, da tisti, ki ekscesno lažejo in manipulirajo, sami sebe nimajo za lažnivce ali manipulatorje. Skratka, mislili smo, da notorični lažnivci in sistematični manipulatorji te prakse izvajajo na način nekakšne samoprepare, samozaslepitve, ko na neki perfiden način ogoljufajo same sebe⁸ za zavest o tem, da lažejo in manipulirajo. Rekli smo jim, da lažejo tako, da še sami sebi verjamejo. Hannah Arendt je za take ljudi trdila, da bolje kot znajo lagati in več ljudi kot utegnejo naplahtati, toliko bolj

8. V raznovrstni literaturi se za to prakso samozaslepitve pogosto uporablja uveljavljeni angleščizem *self-deception* (goljufanje samega sebe, laganje samemu sebi), ki je zaradi dobro znanega paradoksa (povezanega z vprašanjem, kako je lahko človek žrtev lastne laži, če pa kot lažnivec ve, da si laže) cenjen izziv v številnih disciplinah, zlasti v moralni in politični filozofiji. Samoprepara se torej na prvi pogled kaže kot oblika »iracionalnosti«, s pomočjo katere človek samemu sebi prikrije določeno prepričanje, ki ga goji, da bi uveljavil neko drugo prepričanje. Slednje se lahko udejanji, kakor lucidno ugotavlja francoski ekonomist, kritik ekonomije in filozof Jean-Pierre Dupuy, samo na način *wishful thinking*, torej s pomočjo duševnega mehanizma, ki človeku omogoči, da začne verjeti v drugo prepričanje, čeravno se je to sprožilo ravno zato, ker pravzaprav verjame prvemu prepričanju: »/P/rvo prepričanje je vzrok drugega, seveda pa ni razlog zanj, saj mu oporeka« (Dupuy 2016: 174). Hannah Arendt samopreparo opiše kot obliko nezmožnosti soočenja z realnostjo, zaradi česar uporabljamo analogije, ki naj bi nam »pomagale« razumeti ali opravičiti realnost (Arendt 2003b: 44).

je verjetno, da »nazadnje tudi sami nasedejo svojim lažem« (2003b: 37). Toda kakor bomo videli kasneje, je nekaj, čemur je Arendt v začetku petdesetih let 20. stoletja rekla »organizirano laganje«, v 21. stoletju dobilo novo postresnično pobudo, tako rekoč svoje logično nadaljevanje, in to v obliki *odprtega laganja*.

Ustavimo se za trenutek še pri drugem nosilnem pojmu, to je pri manipulaciji in njenih ključnih zgodovinskih premenah.⁹

Shema 2: Zgodovinski režimi manipuliranja.

Tu nam je v pomoč francoski zgodovinar manipulacije in propagande Fabrice D'Almeida (2018), ki pravi, da se je manipulacija pojavila v točno določenem trenutku v zgodovini. Pred tem je bila v dolgi zgodovini človeštva poznana zgolj v številnih naključnih podobah zvijačnosti, lisjaškosti, pretkanosti, premetenosti, prebrisanosti, prekanjenosti, zahrbtnosti, iznajdljivosti in preračunljivosti, torej kot nekakšna *métis* ali *mélange* starodavnega modela nedistinktivnega mešanja in križanja računajočih praks mišljenja in delovanja. Toda v 18. stoletju, ko se

9. Manipulacija je, kakor so pokazali številni filozofi, sociologi, socialni psihologi, antropologi, semiologi in politologi, konstitutivna razsežnost medosebnih in družbenih odnosov. V naših vsakdanjih medosebnih interakcijah vedno poskušamo, zavestno ali ne, obvladovati in nadzorovati vtise, ki jih ustvarjamo in izvajamo za druge, predstavljati ugodno podobo o sebi in interakcijske situacije, v katere smo vpleteni, obrniti sebi v prid. Na različnih področjih družbenega življenja (glej Coons in Weber 2014; D'Almeida 2018; Goodin 1980), od politike do posla, vodenja, odločanja, oglaševanja, medijev, izobraževanja, družine, starševstva, romantike in intimnih odnosov, vsakdo igra, očitno ali ne, vlogo manipulatorja ali manipuliranega. V določenih družbenih situacijah želenega človeškega vedenja sploh ni mogoče doseči brez vsaj določene stopnje neke vrste manipulacije.

pojavi pojem organiziranega političnega subjekta, se manipulacija prvič vsili kot oblika strateško premišljenega, sistematično načrtovanega, vodenega in instrumentaliziranega manevra, torej kot vrsta nove imposture, s katero je mogoče distinktivno preoblikovati nekatere stare prakse dominacije. Razvoj pravnih in moralnopolitičnih diskurzov, ki so skušali prakse manipulacije domnevno pripeljati v legalistično obnebbe prepovedane sleparije, kaznive goljufije, spodnesene verodostojnosti, družbeno sankcionirane zlorabe zaupanja ali vsaj do institucionaliziranega čuta za individualno in kolektivno ločevanje med »dobrim« in »slabim«, »prav« in »neprav«, je v 19. in 20. stoletju paradokсно spodbudil tudi razvoj novih oblik sofistifikacije, mediatizacije in ekonomizacije manipulacije. V 19. stoletju manipulacija, ko se nadalje industrializira in scientifizira, ne nastopa več kot bolj ali manj arbitraren skupek računajočih procedur, torej kot starodavna *métis* raznovrstnih praks računajočega mišljenja in delovanja, ampak kot manufakturno, industrijsko in kapitalsko administriran dogodek oziroma serija dogodkov. Tako se manipulacija iz modela medosebnega komuniciranja preseli v model množičnega komuniciranja, katerega oblastno mobilizacijsko publiciteto mu zagotovi znanstveni, politični in ekonomski interes za poznavanje teorije množice. Čas od druge polovice 19. stoletja do sredine 20. stoletja je čas nove invencije manipulacije, ki proizvede industrializirano manipulacijo, v kateri se revitalizirajo, redefinirajo in modernizirajo že nekateri več stoletij znani pojavi in pojmi, kakor so propaganda, rekrutacija in indoktrinacija.

Vzporedno s tem sistemskim razvojem manipulacije vseskozi obstaja tudi izvedba manipulacije kot vsakodnevne, uporne in preživetvene taktike malega človeka, torej kot »manipulacija s človeškim obrazom«. Toda ta vrsta drobnih manipulacij ni tista, ki bi se zmogla v 20. stoletju zares učinkovito korporativizirati in nato s pomočjo novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij postaviti na piedestal omniprezentne manipulacije (ne misleč v smislu »vse je manipulacija«, ampak v smislu »manipulacija se lahko povsod naseli«). To je nova oblika manipulacija, katere infrastruktura temelji na tehnologijah velikih podatkov, psevdoznanstvenih tovarnah laži, industrijah viralnih mistifikacij, fabricirajočih digitalnih medijev, temnem internetu, postresničnem mreženju in globaliziranem koruptivnem kapitalu. Gre za podatkovne, algoritemske, avtomatizacijske in mreženjske tehnologije, s pomočjo katerih je možno kadarkoli, kjerkoli in od koderkoli kanibalizirati sleherno človeško komunikacijo. Ta vrsta manipulacije, ki istočasno deluje omniprezentno (globalno) in personalizirano (kapilarno), danes deluje kot organizirana totaliteta, kot novi hegemon. Ne govorimo več o *predmanipulaciji* (v podobi zvijačnosti, poznane pred 18. stoletjem), tudi ne o *klasični manipulaciji* (v podobi politično organizirane, nato industrializirane in kasneje korporativizirane manipulacije od sredine 18. do konca 20. stoletja),

ampak govorimo o novi obliki manipulacije, ki jo imenujemo *globoka manipulacija* (v podobi napredujoče datificirane, algoritmizirane, avtomatizirane in mrežno ekonomizirane manipulacije, zaradi katere je vse naše življenje čedalje bolj neobhodno pripeto na manipulacijo in njeno razraščajočo medijsko, komunikacijsko, tehnološko, politično in družbeno infrastrukturo). Toda ta globoka manipulacija je v drugem desetletju 21. stoletja dobila svojo nadgrajeno brutalno različico v postresnični obliki *transparentne manipulacije*, katere mehanizem delovanja bomo v prispevku, ki je v pripravi, pojasnili tudi na bolj intersubjektivni ravni.

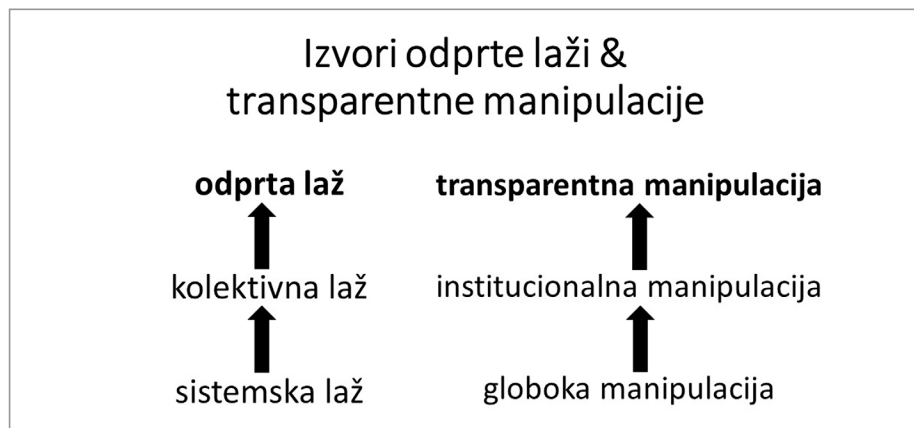
5 Lagati institucionalno in kolektivno

Jednat zgodovinski očrt transformacij režimov laganja in manipuliranja sugerira, da laganja in manipuliranja ne moremo razumeti le kot mendacitetni strategiji posameznikov, ampak razkriva strukturne spremembe v laganju in manipuliranju kot prevladujočem sistemu produkcije in nadzovanja družbene realnosti. Eno je, če lažejo in manipulirajo posamezniki. Drugo pa je, če lažejo in manipulirajo institucije in celi sektorji družbe. Okoliščine, v katerih danes lažejo odprti lažnivci in manipulirajo transparentni manipulatorji, so tudi okoliščine, v katerih ekscesno lažejo in prevratno manipulirajo institucije. Bourdieujevsko rečeno, individualne dispozicije za ekscesno laganje in manipuliranje pogosto vzdržujejo in hranijo številne institucionalne dispozicije za laganje in manipuliranje. Še več, v okoliščinah, v katerih lažejo cele institucije ali se laže v imenu institucij, posamezniki v teh institucijah ne lažejo le individualno, ampak kolektivno. Ta kolektivna dispozicija za laž in manipulacijo je namreč pogosto vpisana v objektivne strukture institucij (npr. v ustanovah, v katerih se govori eno, dela pa drugo; organizacijah, v katerih med njihovo javno oziroma uradno podobo in dejansko notranjo realnostjo obstaja velikanski razkorak; kolektivih, v katerih obstajajo trdovratni tabuji javne tajne; ali pa skupinah, v katerih gojijo močne kolektivne hipokrizije) in posledično v mentalne strukture subjektivnih resnic njihovih članov, ki so institucionalno socializirani in spodbujeni, da ravnajo v skladu s tem, kar dela institucija. Če laže institucija ali njeni najvidnejši predstavniki, potem so izpolnjeni institucionalni pogoji za to, da lažnive strategije kot *kulturo delovanja* razvijajo tudi drugi člani institucije po vertikalni lestvici ali horizontalnih linijah strukture.

Ta temeljna sociološka lekcija nas opominja, da se odprti lažnivci in transparentni manipulatorji v institucijah ali družbi nasploh ne pojavijo kar naključno ali kar sami od sebe, ampak se pojavijo, ko in ker obstaja primerna družbena infrastruktura, primerna družbena tehnologija in primerna družbena konstelacija razmerij, ki omogoča razvoj prav takšnih dispozicij. Iz tega sledi, da odprto

laganje in transparentno manipuliranje potreujeta ustrezen družbeni okvir, v katerem se lahko izvajata kot legitimni in uspešni družbeni praksi.

Shema 3: Izvori odprte laži in transparentne manipulacije.

Odprta laž se lahko kot družbeno sprejemljiva oblika laganja odvija le v okviru kolektivne laži in sistemske organizirane laži. In enako velja za transparentno manipulacijo, ki se lahko uspešno in učinkovito realizira le na ozadju institucionalne in globoke manipulacije.

Ponovimo, odprta laž se sistematično ne dogaja kar iz navdiha, ampak sistemsko, čeprav morda deluje »naravno« na individualni ravni. Iz tega sledi, da tudi laganje na način izrekanja resnic nima veliko opraviti z iskrenostjo in resnicoljubnostjo. Tudi transparentna manipulacija ne pade kar z neba, čeprav se vsiljuje kot prosti pad manipulatorjev. Prav tako nima nič opraviti z razsvetljenjskim imperativom družbene transparentnosti. Transparentnost manipulacije morda lahko na prvi pogled očara, a je v resnici zavajajoča, če parafraziramo Bretona. Daje iluzijo, da se je prilagodila družbi, ki ceni transparentnost komuniciranja in delovanja. Toda manipulacija transparentne manipulacije se začne, ko transparentnost ni podpora transparentni komunikaciji in delovanju, ampak ju nadomesti. Do tega trika pa pride v posebno skonstruiranih družbenih pogojih. Transparentna manipulacija lahko svojo vidnost predrzno in brezsravno realizira samo v zavarovanih pogojih postkomunikacijske kloake globoke manipulacije. Šele ta ji omogoča, da je lahko transparentna in kot transparentna ostane nesankcionirana. Pravzaprav gre za dvosmerni proces vzajemnega oplajanja globoke in transparentne manipulacije. Na eni strani transparentna manipulacija potrebuje zaščito globoke manipulacije, da bi se sploh lahko nekaznovano realizirala kot transparentna manipulacija, na drugi pa globoka manipulacija svoje komunikacijske in mediatizacijske potenciale lahko najbolj vidno in brezobzirno realizira, če se postavi na mesto transparentne

manipulacije. Skratka, transparentna manipulacija se odvija na ozadju globoke manipulacije, katere infrastruktura temelji na sinergijah in promiskuiteti podatkovnih, algoritemskih, avtomatizirajočih in mreženjskih tehnologijah, ki so kolonizirale in uzurpirale vse sfere družbenega življenja, od politike, posla, akademije, medijev, industrije množičnega komuniciranja, javne sfere do medosebnega komuniciranja. Ni samo to, da so novi mediji in informacijsko-komunikacijske tehnologije ključna infrastruktura za pospeševanje laganja in manipuliranja, ampak da so kot legitimna javna infrastruktura pristali na to, da tako rekoč legitimirajo vsakršno laganje in manipuliranje. Tej novi sistemski konstelaciji manipulativnih procedur rečemo globoka manipulacija, ki zagotavlja temeljne pogoje za izvajanje transparentne manipulacije.

Kompleksne digitalne tehnologije datificiranih, algoritmiziranih, avtomatiziranih in omreženih realnosti manipulirajo z realnostjo, tudi če se njihovi izumitelji, ustvarjalci in preroki zaklinjajo, da niso bile ustvarjene za te namene. Poanta globoke manipulacije je, da lahko s pomočjo digitalnih tehnologij istočasno deluje globalno in personalizirano.¹⁰ Klasična manipulacija je ustvarjala vzporedne svetove, saj je delovala na podlagi motivacije, da ostane skrita, delujoča v zakulisju. To so bili antagonistični svetovi (laž proti resnici, resnica proti laži). Drugače rečeno, manipuliralo se je s posameznimi deli realnosti, ne s celotnim družbenim kontekstom, in to je imelo za posledico, da je manipulacija naletela na objektivne omejitve in prepreke tudi v primerih, ko je bila nagnjena ali programirana za njihovo prekoračitev. V režimu globoke manipulacije pa gre za preuokvirjanje celotnega konteksta realnosti na način ponujanja novega konteksta realnosti. Drugače rečeno, globoka manipulacija ustvarja en sam uniformen svet, pravzaprav edini svet, v katerem živimo in v katerem se manipulacija lahko izvaja ne le globinsko, ampak tudi transparentno, na »odru«, torej vsem na očeh, brez sankcij. Ni več odločanja za laž ali resnico, ampak je naš svet že opredeljen v skladu z zakonitostmi sistemske laži in globoke manipulacije, zaradi katerih smo postavljeni le še pred legitimno odločitev za laž ali protilaž. Zato se nam dogaja, da resnica v svetu globoke manipulacije še najlažje preživi kot oblika cinizma.

Toda ponavljamo, individualno se lahko uspešno in nesankcionirano ekscesno laže le, če se ekscesno laže tudi kolektivno. Drugače rečeno, odprti lažnivci in transparentni manipulatorji lahko prosperirajo samo v takih okoljih, v katerih sta

10. Najbolj eklatanten primer tega tipa (samo)prevare je online pasivna analitika, ki realnost ljudi ne le algoritemsko targetira, ampak tudi dodatno personalizira. Personalizirancu so tako njegove izbire in rabe dodatno legitimirane kot »osebne«, saj so to potrdili tudi matematični algoritmi. Tak izid površinske samoprevare je v resnici rezultat delovanja globoke manipulacije.

laž in manipulacija sprejeti kot legitimni obliki komunikacije. Rekli bi, da je to svet komunikacije po komunikaciji, torej svet *postkomunikacije*, ki je komunikacijo spremenil v manipulacijo in v katerem manipulacija brez ovir vampirizira ali kanibalizira komunikacijo.¹¹ In tega ne počne več le alternativno, periferno ali marginalno, ampak se v svoji družbeno propulzivni in uzurpatorski akciji giblje v smeri nove normative in hegemonije. V prispevku, ki je v pripravi, bomo lahko videli, da odprti lažnivci lažejo v formatu resničnostnega šova, transparentni manipulatorji pa v formatu postkomunikacije.

V dobi postkomunikacije se zatorej niso spremenili le modeli, tipi ali tehnike laganja in manipuliranja, ampak – in to se zdi ključno – tudi družbeni okvir za vzpostavljanje medčloveških odnosov. V dobi klasične manipulacije so prakse laganja in manipuliranja potekale v okvirih razmeroma etabriranega in situiranega socializacijskega, komunikacijskega in informacijskega ekosistema, v katerem so pogoje realnosti postavljali in legitimirali resnice, dejstva in informacije. V takem ekosistemu je manipulacija torej delovala kot ekscesen vzporedni svet, katerega učinki so se poravnavali ali nevtralizirali z učinki načel resnice, dejstev in informacij. V takem svetu so morali lažnivci in manipulatorji svoje prakse stalno skrivati in kamuflirati. Danes, v dobi globoke manipulacije to lahko počno veliko bolj vidno, saj pogoje v tem novem ekosistemu, ki ga zalivajo plohe odprtih laži in transparentnih manipulacij, ne legitimira več resnica ali dejstvo, ampak dovolj močno, perfidno in vztrajno komunicirana in mediatizirana postresnica, torej laž, in postdejstvo, torej psevdodejstvo ali nedejstvo. Razmerje med lažjo in resnico, manipulacijo in komunikacijo je postalo problematično zato, ker laž prevzema vlogo in jezik resnice, manipulacija pa komunikacijo direktno nevtralizira ali jo celo razveljavlja.

SUMMARY

Although it has long been known that politicians lie, Donald Trump's entry to the political arena has seen lying being turned not just into an augmented political strategy unparalleled in the recent history of political falsehoods and manipulation, but one that has rapidly spread through the media and, helped by information and communication technologies, across public spaces to reach every domain of society. It is not because this example is politically notorious but the fact it is socially paradigmatic that confirms, affirms and reflects the social dimensions of the new initiatives in organised lying (i.e. open lying) and upgraded versions of systemic deep manipulation (i.e. transparent manipulation). We

11. O naravi odnosov med komunikacijo in manipulacijo v zgodovinski, ekonomski in komunikološki luči glej Kotnik (2020).

identify five reasons that explain the problems created by these two new forms of lying and manipulation, which may be distinct in their social constitution and function yet highly complementary in their social use and action. First, the position of being constantly deceived by lies and manipulations is no longer a delusive 'alternative', but is imposed upon us as the new normative 'natural state' of our social existence; second, toxic and pathological political lying and manipulation has been exported beyond the political field and is now also contaminating the entire public sphere; third, such excessive communication has moved from the domain of mass communications or media-driven communication to interpersonal communication as well; fourth, open lying and transparent manipulation cause relational and symbolic violence; and fifth, it is in all respects about bad, negative, harmful, disruptive and destructive practices. By referring essentially to Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Hannah Arendt and Fabrice D'Almeida, we tackle different aspects of the problem, from historical, systemic, collective and institutional through to intersubjectively and interpersonally relational points of view. We then reflect on, in a largely sociological manner, what has recently happened to the social status of truth, and to lying and manipulation, in this post-truth world, and helped by ideas arising from the mentioned authors we try to analytically answer the questions: What does it mean to 'lie like Trump' and 'manipulate like Trump'?

In the first chapter: "A Lie Makes the Truth. Is It Really Easier to Tell a Lie Than the Truth?", we define the post-truth truth-falsehood relationship, and the specific practices of (Trumpian) open lying and transparent manipulation as asocial and antisocial socialising but a highly mobilising type of lying and manipulation. In the second chapter: "Truth Classifies. Does Lie Really Classify Better?", in a Bourdieusian manner we ponder truth and falsehood in the context of social classifications and find that it does matter who classifies the social world because not all classification actions are equally inclined to validate factual and truth-based reality. In the third chapter: "Truth Needs Fearless Speech. Does a Lie Really Take Over That Speech?", we argue that in the post-truth world the role of Foucauldian "fearless speech" has been taken over by lies. In the fourth chapter: "Historical Regimes of Lying and Manipulation", we reveal the roots of open lying and transparent manipulation. We show in the last and fifth chapter entitled "Lying Institutionally and Collectively" that people as social agents never lie only individually spontaneously, tactically or strategically, but collectively, institutionally and systemically. To conclude, the relationship between lie and truth, manipulation and communication, has become problematic in the post-communication age because lies colonise the role and language of truth, while manipulation directly neutralises, cannibalises, or even nullifies communication.

Opomba

Prispevek je bil poslan v objavo pred ameriškimi predsedniškimi volitvami novembra 2020.

Literatura

- Aratani, Lauren (2020): "Tsunami of Untruths": Trump Has Made 20,000 False or Misleading Claims. Report. *The Guardian*, 13. 7. 2020. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jul/13/donald-trump-20000-false-or-misleading-claims> (10. 10. 2020).
- Arendt, Hannah (2003a): Izvori totalitarizma. Ljubljana: Študentska založba.
- Arendt, Hannah (2003b): Resnica in laž v politiki. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Austin, John L. (1990): Kako napravimo kaj z besedami. Ljubljana: Studia Humanitatis & ŠKUC Filozofske fakultete.
- Bourdieu, Pierre (2018): *Classification Struggles: General Sociology, Volume 1, Lectures at the Collège de France, 1981–82*. Cambridge: Polity Press.
- Colbert, Stephen (2005): The Word – Truthiness. *The Colbert Report*. Comedy Central, 17. 10. 2005. Dostopno prek: <http://www.cc.com/video-clips/63ite2/the-colbert-report-the-word---truthiness> (13. 10. 2020).
- Coons, Christian, in Weber, Michael (ur.) (2014): *Manipulation: Theory and Practice*. New York: Oxford University Press.
- D'Almeida, Fabrice (2018 [2003]): *La Manipulation*. Pariz: Presses universitaires de France.
- Dupuy, Jean-Pierre (2016): Prihodnost ekonomije: Kako se otresti ekonomistifikacije. Ljubljana: Analecta.
- Foucault, Michel (2008 [1991]): Resnica in oblast. V Michel Foucault: Vednost – oblast – subjekt: 111–134 [57–75]. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, Michel (2009): Neustrašni govor: Izvor zahodne kritične tradicije. Ljubljana: Založba Sophia.
- Goodin, Robert E. (1980): *Manipulatory Politics*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Jalušič, Vlasta (intervjuvana), in Trampuš, Jure (2020): Sistematično in notorično laganje v politiki poteka tako, da tisti, ki lažejo, samih sebe nimajo za lažnivce. *Mladina*, 18. 9. 2020: 34–39.
- Kessler, Glenn, Rizzo, Salvador, in Kelly, Meg (2020): President Trump Had Made More Than 20,000 False or Misleading Claims. *Washington Post*, 13. 7. 2020. Dostopno prek: <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/07/13/president-trump-has-made-more-than-20000-false-or-misleading-claims/> (10. 10. 2020).
- Kessler, Glenn, Rizzo, Salvador, in Kelly, Meg (2020): *Donald Trump and His Assault on Truth: The President's Falsehoods, Misleading Claims and Flat-Out Lies*. New York: Scribner.

- Kotnik, Vlado (2020): Komunikacija kot manipulacija: Kritika ekonomizma komuniciranja. *Monitor ISH*, XXII (1): 7–76.
- Pfiffner, James P. (2020): *The Lies of Donald Trump: A Taxonomy*. V Charles M. Lamb in Jacob R. Neiheisel (ur.): *Presidential Leadership and the Trump Presidency: Executive Power and Democratic Government*: 17–40. London: Palgrave Macmillan.
- Schwartz, Tony [z Donaldom Trumpom] (1987): *Trump: The Art of the Deal*. New York: Penguin Random House.
- Selberg, Anna-Karin (2019): *Sodobna umetnost laganja*. *Sodobnost*, 6. 11. 2019. Dostopno prek: <https://www.sodobnost.com/anna-karin-selberg-sodobna-umetnost-laganja> (5. 10. 2020).
- Zupančič, Alenka (2017): *Back to the Future of Europe*. V Jela Krečič (ur.): *The Final Countdown: Europe, Refugees and the Left*: 21–32. Ljubljana: Irwin & Dunaj; Wiener Festwochen.

Podatki o avtorju_ici:

prof. dr. **Vlado Kotnik**

Oddelek za komuniciranje in medije (oziroma Oddelek za medijske študije),

Fakulteta za humanistične študije,

Univerza na Primorskem

E-mail: vlado.kotnik@guest.arnes.si